
Whot Am I ?

કોહમ્ ?

Document Information

Text title : Who am I ? Koham Nan Yaar

File name : kohamRamanaMaharshi.itx

Category : deities_misc, jagadIsha-shAstrI

Location : doc_deities_misc

Author : Jagadisha Shastri

Transliterated by : Sunder Hattangadi

Proofread by : Sunder Hattangadi

Description-comments : translation of Ramana Maharshi's 'Nan-Yar' in Tamil

Source : http://www.sriramanamaharshi.org/resource_centre/publications/who-am-i-books/

Acknowledge-Permission: <http://www.sriramanamaharshi.org>

Latest update : August 28, 2021

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

April 1, 2025

sanskritdocuments.org

Whot Am I ?

કોહમ્ ?

॥ હૃદયકમલવાસિને શ્રીમતે રમણાય નમઃ ॥

આમુખમ્

ભૂમણ્ડલહૃદયાત્મકે સ્મરણાન્મુક્તિદેહસ્મિન્નરુણાયલદિવ્યક્ષેત્રે

વિરૂપાક્ષગુહાયાં ભગવતઃ શ્રીરમણસ્યાદ્ભુત કઠિન

મૌનતપસ્સમાધિ- યોગેન સ્વનિકટમાકૃષ્ટેષુ બહુષુ

જનેષ્વન્યતમેન શિવપ્રકાશં પિળ્ગૈ નામકેન કેનચિદ્ભક્તેન

૧૯૦૧-૧૯૦૨ ક્રિસ્તુ શકાબ્દે મહર્ષીનિભિગમ્ય મમ તત્ત્વોપદેશેનાનુગ્રહઃ

કર્તવ્ય ઇતિ ભક્તિશ્રદ્ધાવિનયાદિ પુરસ્સરં પ્રાર્થનાં

કૃત્વા પરિપૃષ્ઠાનાં પ્રશ્નાનાં, તદા તદા મૌનિના મહર્ષિણા

દ્વાવિહભાષાયાં લિખિત્વા દત્તમુત્તરમિદં પ્રશ્નોત્તરાકારં કેરળાદિ

નાનાદેશભાષાનૂદિતમપીદાનીં ગીર્વાણ વાણ્યામનૂઘમાનં વિજયતેતમામ્ ॥

॥ શુભમ્ ॥

॥ ઐ નમો ભગવતે શ્રીમતે રમણાય ॥

કોહમ્ ?

સર્વેષામપિ જીવાનાં દુઃખાનુષઙ્ગં વિનાડડત્યન્તિક

સુખિત્વકામનાયાસ્સત્વેન સર્વેષાં સ્વસ્મિન્ચરમપ્રેમણો

વિદ્યમાનત્વેન ચ, પ્રેમણશ્ચ સુખનિદાનત્વેન, મનોવિહીનાયાં

નિદ્રાયાં દિને દિને સ્વયમનુભૂયમાનં સ્વસ્વાભાવિકં

તત્સુખમુપલબ્ધું સ્વેન સ્વસ્ય જ્ઞાનમાવશ્યકમ્ ।

તસ્ય “ કોહમ્ ” ઇતિ

વિચાર એવ મુખ્યં સાધનમ્ ।

પ્રશ્નઃ ૧ ॥ કોહમ્ ?

ઉત્તરમ્ ॥ સપ્તધાતુભિર્નિષ્પન્નોડયં સ્થૂલદેહો નાહમ્ ।

શબ્દસ્પર્શરૂપરસગન્ધાખ્યાન્યઞ્ચવિષયાન્યથક્રપૃથગ્વિજાનન્તિ

श्रोत्रत्वङ्गेन जिह्वाघ्राणोष्णानि ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्चापि नाडम् ।
 वयनगमनादानविसर्गानन्दाप्य पञ्चकृत्यकराणि वाक्पादपाणि-
 पायूपस्थरुपाणि पञ्चकर्मेन्द्रियाणि च नाडम् । आसादि पञ्चकार्यकराणि
 प्राणोद्दयः पञ्चवायवोऽपि नाडम् । सङ्कुल्यात्मकं मनोऽपि नाडम् ।
 सर्वविषय सर्वकार्यशून्यं, सर्वविषयवासनामात्रवासितमज्ञानमपि
 नाडम् ।

प्रश्नः २ ॥ अेतत्सर्वं नाडमितिचेत्तर्हि कोऽडम् ?

उत्तरम् ॥ अेवमेतत्सर्वं नाडमिति नेति कृत्वाऽवशिष्टं ज्ञामिरेवाडम् ।

प्रश्नः ३ ॥ ज्ञामेस्त्वरूपं किम् ?

उत्तरम् ॥ ज्ञामेस्त्वरूपं सच्चिदानन्दम् ।

प्रश्नः ४ ॥ स्वरूपदर्शनं कदानुलभ्येत ?

उत्तरम् ॥ दृश्ये जगति निवारिते दृग्स्वरूपदर्शनं जायेत ।

प्रश्नः ५ ॥ दृश्ये जगति (प्रतिभासमाने) सति स्वरूपदर्शनं
 न जायेत किन्तु ?

उत्तरम् ॥ न जायेत ।

प्रश्नः ६ ॥ कुतः ?

उत्तरम् ॥ दृक्, दृश्यं च रज्जुवत्सर्पवच्च भवति । कल्पित
 सर्पज्ञानविनाशाभावे तदधिष्ठान रज्जुज्ञानं यथा नोदेति, तथा
 कल्पित जगद्दृष्टि विनाशाभावे तदधिष्ठान स्वरूपदर्शनं न
 जायेत ।

प्रश्नः ७ ॥ दृश्यं जगत्कदा विनष्टं स्यात् ?

उत्तरम् ॥ सर्वविज्ञानानां, सर्वकार्याणां च साधारणं कारणं मनसि लीने
 जगत्लीनं स्यात् ।

प्रश्नः ८ ॥ मनसस्त्वरूपं किं तर्हि ?

उत्तरम् ॥ आत्मस्वरूपनिष्ठा कायनातिशयित शक्तिरेव मन इत्येतन्नाम ।
 तदेव सकलस्मरणान्यपि जनयति । सर्वाण्यपि स्मरणानि निषिध्य
 निरोधेकृते न पृथग्मनसस्त्वरूपं किञ्चिद्गुणलभ्यते ।
 ततश्च स्मरणमेव मनसस्त्वरूपम् । स्मरणानि विहाय नान्य-
 त्किञ्चिज्जगत्तत्त्वमस्ति । निद्रायां स्मरणं नास्ति, जगदपि नास्ति ।
 जाग्रत्स्वप्नयोस्स्मरणानि सन्ति, जगदध्यास्ते । यथोर्णनाभिस्त्वस्मा-

તન્તૂનબહિરુદ્ભાવ્ય સ્વસ્મિન્નેવ પુનરપિ સમાકર્ષયતિ, તથા મનોપિ
સ્વસ્માજ્જગદુદ્ભાવ્ય સ્વસ્મિન્નેવ પુનરપિ વિલાપયતિ । મનસ્સ્વાત્મનો યદા
બહિર્મુખં ભવતિ, તદા જગદ્ભાયાત્ । તતો ભાતિ ચ જગતિ ન સ્વરૂપં
ભાયાત્ । સ્વરૂપે ભાતિ સતિ ન જગદ્ભાયાત્ । મનસસ્સ્વરૂપે કમેણ
વિચાર્યમાણો, મનઃ સ્વં ભવતિ । સ્વમાત્મસ્વરૂપમેવ । મનશ્ચ
સ્થૂલં કિઞ્ચિત્સતતમવલમ્બ્યૈવં તિષ્ઠેત્ । નાનવલમ્બ્ય પૃથક્તિષ્ઠેત્ ।
મન એવ સૂક્ષ્મશરીરમિતિ જીવ ઇતિ ચ વ્યવહ્રિયતે ।

પ્રશ્નઃ ૯ ॥ મનસસ્સ્વરૂપં વિચાર્યં વિજ્ઞાતું કો વા માર્ગઃ ?
ઉત્તરમ્ ॥ દેહેડસ્મિન્ “અહમ્” ઇતિ યદુત્તિષ્ઠતિ, તદેવ મનઃ ।
અહમિતિ સ્મૃતિશ્ચ દેહેડસ્મિન્ ક્વ નુ વિભાસત ઇતિ વિમાર્ગિતે “
હૃદય” - ઇતિ પ્રત્યવભાસેત । તદેવ મનસો જન્મસ્થાનમ્ ।
“અહ” “અહ” ઇત્યાવૃત્તિ માત્રેકૃતેપિ તત્રૈવા
(હૃદય એવ)-ન્તતઃ પ્રાપ્તિસ્સ્થાત્ । મનસિ જાયમાનાનાં
સર્વેષામપિ સહુલ્યાનાં અહમિતિ સહુલ્ય એવ પ્રથમસ્સહુલ્યઃ ।
પ્રથમં મનસ્સહુલ્યે જાત એવાન્યે સહુલ્યાસ્સમુજ્જૃમ્ભન્તે । ઉત્તમ
પુરુષો (અહમિ)-દ્ભવાનન્તરં હિ પ્રથમ મધ્યમૌ વિજ્ઞાયેતે ।
ઉત્તમ પુરુષં વિના પ્રથમ મધ્યમૌ નૈવ ભવતઃ ।

પ્રશ્નઃ ૧૦ ॥ મનઃ કથં વિલીયેત ?
ઉત્તરમ્ ॥ “ કોહમ્ ” ઇતિ નિરન્તરવિચારેણૈવ મનો વિલીયેત ।
અહં ક ઇતિ સ્મૃતિઃ સ્વેતર સકલસ્મૃતીઃ પ્રવિલાપ્ય શવદાહક
દણ્ડવત્સ્વયમધ્યન્તતો વિલીયેતે । તતશ્ચ સ્વરૂપદર્શનં ભવેત્ ।

પ્રશ્નઃ ૧૧ ॥ “ કોહમ્ ” ઇતિ વિચારં સર્વદાવલમ્બિતુમુપાયઃ કઃ ?
ઉત્તરમ્ ॥ બાહ્યસહુલ્યોષુ જાતેષુ, તાન્પરિપૂરયિતુમપ્રયતમાન એવ
“ એતે સહુલ્યાઃ કસ્યોદિતા ” ઇતિ વિચારં કુર્યાત્ । જાયન્તાં
નામ કિયન્તો વા સહુલ્યાઃ । એકૈકસ્મિન્સહુલ્યે સમુદ્ભૂતે, તત્કાલ
એવ “ કસ્યાયમુદ્ભૂત ” ઇતિ સાવધાનં યદિ વિચાર્યતે તદા
“ મમેતિ ” પ્રતિભાસેત । “અહં ક” ઇતિ વિચારિતે ચ
મનસ્સ્વજન્મસ્થાનં પ્રત્યાવર્તેત । અનવરતમેવમભ્યાસે કૃતે તત્યાટવેન
મનસ્સ્વજન્મસ્થાન એવ ચિરકાલાવસ્થિતિ શક્તિરભિવર્ષેત । સૂક્ષ્મમિદં
મનો બુદ્ધીન્દ્રિયદ્વારા બહિર્મુખી ભવતિ ચેત્ સ્થૂલાનીમાનિ નામરૂપાણિ
જાનાતિ । હૃદય એવ પ્રત્યવતિષ્ઠતે યદિ, તદા નામરૂપાણિ ન જાનાતિ ।

अङ्गिर्मुभविषय- प्रवृत्तेर्मनः प्रत्यावृत्त्य लृद्ययावस्थापनमेव
 “ अडं मुभम्”इति “अन्तर्मुभम्”इति च गीयते ।
 लृद्ययाङ्गुलिःप्रवृत्तिरेव “ अङ्गिर्मुभम् ”इत्युच्यते । अत्रेवं
 मनसि लृद्य प्रतिष्ठिते सति सकलसङ्कल्पविकल्पकारणमडं विलीनं
 सत्सार्वादिदं स्वस्वरूपमात्रं प्रकाशते । सर्वमपि कार्यमडङ्कारं
 परित्यज्य कुर्यात् । तथा कृते सर्वमपि शिवस्वरूपं भासेत ।

प्रश्नः १२ ॥ मनोनिग्रहार्थमन्य उपायाः किं न सन्ति ?
 उत्तरम् ॥ मनोनिरोधे विचारं विना नान्ये समुच्चितास्सन्त्वुपायाः ।
 उपायान्तरावलम्बनेन मनोनिग्रहाय प्रवृत्तौ, मनोनिगृहीतमिव
 भूत्वा पुनरपि अङ्गिरुद्भवेत् । प्राणायामेनापि मनोनिरुद्धं भवति ।
 किन्तु प्राणरोधो यावत्कालं भवति तावत्कालपर्यन्तं मनो निरुद्धमिव
 भूत्वा, प्राणे (निरोधावस्थां विहाय) अङ्गिःप्रवृत्ते स्वयमपि
 अङ्गिर्मुभी भूय वासनावशान्मनोऽपि ततस्ततो धावेत् । मनसः प्राणस्य
 च जन्मस्थानमेकमेव । मनससङ्कल्पमेव स्वरूपम् । “ अडम्
 ”इति सङ्कल्पनमेव मनसः प्रथमसङ्कल्पः । तदेवाडङ्कारो नाम ।
 अडङ्कारश्च यतो निष्पद्यते तत एव प्राणोऽपि निष्पद्यते । ततश्च
 मनसि निगृहीते प्राणः प्राणो प्रगृहीते मनश्च विलीयते । परन्तु
 सुषुप्तौ मनसि प्रलीनेपि प्राणो न प्रलीयते । देहसंरक्षणनिमित्तं
 “ मृतोवायं देह ” इति मध्यस्थ शङ्काव्यवच्छेदनार्थं
 यैवं प्राणजगरणमीश्वरनियतिसिद्धं विजयते । जाग्रति, समाधौ
 च विलीनावस्थे मनसि, प्राणोऽपि विलीयते । मनसस्स्थूलरूपमेव
 प्राण इति भवति । आप्रायणस्थरीरे प्राणमवस्थाप्य प्रायणसमये
 मन एव प्राणमाकृष्य गच्छति । तस्मात्प्राणस्पन्दनिरोधो
 मनोलेयोपायो भवन्नपि न तन्नाशोपायो भवति । प्राणायाम एव
 मूर्तिध्यानमन्त्रजपादारनियमाद्याश्च मनोनिरोधे साहाय्यमात्रं कुर्वन्ति ।
 मूर्तिध्यानेन मन्त्रजपेन च मन एकाग्रतामश्नुते । मनश्च सदा
 यञ्चलस्वभावमेव वर्तते । वेताडस्य शुडडाडडे समर्पितायां
 शङ्खभलायां स य यथा तामेवान्यद्भस्तु विहायावलम्बमानो गच्छति,
 तथा मनोऽपि किञ्चिन्नामरूपं चिराभ्यासगोचरितमेवावलम्बते ।
 अनवधिकासङ्ख्येय सङ्कल्पविकल्पादि वृत्तिभेदैर्मनसो विकासप्राप्तौ
 अडैकस्यास्सङ्कल्पव्यक्तैर्दोर्बल्यं, नैष्कल्यं च भवति ।

સકુલ્પેષુ ક્રમેણોપશમં પ્રાપિતેષ્વેકાગ્રતા સિદ્ધિદ્વારા

પ્રાબલ્યં પ્રામસ્ય મનસસ્સ્વાત્મવિચારસિદ્ધિરતિ સુલભા ભવતિ ।

સકલનિયમશ્રેણેન હિતમિતમેધ્યાશનનિયમેનોદ્ભૂત સત્ત્વગુણ

ભૂયિષ્ઠં મન એવાત્મવિચારાન્તરડગસાધનં ભવતીતિ સોપિ

સાહાય્યમશ્રુતે ।

પ્રશ્ન: ૧૩ ॥ વિષયવાસનાજનિતાસ્સકુલ્યા: સમુદ્રોચ્ચલત્તુડગતરડગભડગા

ઇવ સન્તતં હિ સમ્ભવન્તિ । તે ચ કથં વા કદા વા પ્રશમં પ્રાપ્નુયુઃ ?

ઉત્તરમ્ ॥ પટ્ટતમ સ્વસ્વરૂપધ્યાને ક્રમેણોદિતે તે સર્વે વિનશ્યેયુઃ ।

પ્રશ્ન: ૧૪ ॥ અનાદિકાલાગતાખિલવિષયવાસનાસ્સ્વસ્મિન્પ્રવિલાપ્ય કેવલ

સ્વરૂપમાત્રતયાવસ્થાનં સમ્ભવતિ વા ?

ઉત્તરમ્ ॥ સ્વરૂપમાત્રાવસ્થિતિસ્સામ્ભવતિ વા ન વેતિ સન્દેહાત્મક

સકુલ્પસ્યાપ્યવકાશમપ્રદાય સ્વરૂપાનુસન્ધાનમેવ સુદૃઢતયા

હઠાદવલભ્મનીયમ્ । અપિ ચેત્સુદુરાચારરતઃ પાપી કશ્ચિત્સોડપિ “ અહં

પાપકારી જાતઃ કથં વા મોક્ષતીરં પ્રાપ્નુયામ્ “ઇતિ સન્તાપચિન્તાં

સમૂલ્યમુન્મૂલ્ય સ્વરૂપધ્યાનતત્પરો ભવતિ ચેન્નૂનં કૃતકૃત્યો

મુક્તો ભવતિ । શોભનં મનઃ અશોભનં મન ઇતિ ન મનસ્સ્વરૂપતો

દ્વિવિધં વર્તતે । એકમેવ મનઃ । કિન્તુ વાસના એવ શુભા અશુભા ઇતિ

દ્વિવિધા ભવન્તિ । યદિ શુભવાસનાન્વય- વશગં મનો ભવતિ તદા

શુભમિતિ અશુભવાસનાન્વયવશગં યદા તદા તદશુભમિતિ વ્યવહ્રિયતે ।

પ્રપચ્ચવિષયેષુ અન્ય કાર્યેષુ ચ ન મનઃ પ્રચોદયાત્ । અન્યેષાં

દુસ્સ્વભાવવત્ત્વેડપિ તેષુ દ્વેષો ન કાર્યઃ । રાગદ્વેષાવુભાવપિ

હેયૌ સ્તઃ । પરસ્થ ક્રિયમાણાસ્સર્વોચ્યુપકારસ્સ્વસ્થૈવ ક્રિયમાણો

ભવતિ । એતત્તત્ત્વં જ્ઞાયતે યદિ, કોવાન્યસ્મૈ નોપકર્તુ પ્રયતેત ।

અહમ્યુદ્ભૂતે સર્વમચ્યુદ્ભવતિ । અહમ્યુપશાન્તે સર્વમચ્યુપશામ્યતિ ।

યાવદાવદ્ધિનયેન સચ્ચરામસ્સ્તાવત્તાવત્સાધુ ભવતિ । મન

ઉપશાન્તિશ્ચેદાપ્યતે યત્ર કુત્ર વા નિવાસો ન વિરુદ્ધો ભવતિ ।

પ્રશ્ન: ૧૫ ॥ વિચારણા ક્રિયદવધિ કર્તવ્યા ?

ઉત્તરમ્ ॥ મનસિ યાવદવધિ વિષયવાસના વસન્તિ, તાવત્કાલપર્યન્તં

“કોહમ્”ઇતિ વિચારણાનુસર્તવ્યા । યદા યદા વિષયવાસના:

પ્રસ્ફુરન્તિ, તદા તદા તદુત્પત્તિસ્થાન એવ વિચારેણ વિનાશં તા:

પ્રાપ્ણીયાઃ । યાવત્સ્વરૂપમુપલભ્યતે તાવન્નિરન્તરં સ્વરૂપસ્મરણમેવ

कर्तव्यम् । तदेवालम् । प्राकारप्रविष्टाश्शत्रवो यावदन्तर्वसन्ति,
तावत्ततो बहिरागच्छन्ति; बहिरागताश्च ते यद्वि छिद्यन्ते, तदा
सात्मस्ववशो भवितुमर्हति ।

प्रश्नः १६ ॥ स्वरूपस्य कस्वभावः ?

उत्तरम् ॥ आत्मस्वरूपं ऐक्यं एव यथार्थभूतः । जगज्जुवेश्वराश्शुक्ताविव
रञ्जतं तत्र कल्पिताः । जगज्जुवेश्वरत्रयमेतदेकस्मिन्नेव काले उद्भूय,
ऐक्यस्मिन्नेव समये तिरोभवति । अहमिति धीः किञ्चिदपि नास्ति, तदेव
स्थानं स्वरूपमुच्यते । तदेव “मौनम्” एति याभिधीयते ।
स्वरूपमेव जगत् । स्वरूपमेवाहम् । स्वरूपमेवेश्वरः । सर्वं भवति
शिवस्वरूपमेव ।

प्रश्नः १७ ॥ सर्वमिदमीशाधीनं ननु ?

उत्तरम् ॥ इच्छासङ्कल्पप्रयत्नमन्तरा समयाद्युषिते सवितरि
तत्सन्निधिमात्रेणायस्कान्तस्यानलोद्गमनं तामरसकुसुमस्य विकासः
सलिलानां संशोषणं लौकिकानां सर्वेषामपि जनानां स्वस्वकार्येषु
प्रवृत्तिः कान्तोपलसन्निधौ सूयिकायेष्टा य यथा भवति, तथा
इशस्य सन्निधिविशेषमात्रेण प्रवृत्तस्य सृष्ट्यादि कृत्यत्रयस्य वा
पञ्चकृत्यस्य वा, ज्ञवाः परवशीभूय स्वस्वकर्मानुसारेण चेष्टित्वा
विनिवर्तन्ते । किन्तु स ईश्वरसङ्कल्पसहितो न भवति । न य तानि
सृष्ट्यादि कर्माणि तं लिम्पन्ति । यथा सूर्यं लोककृतानि कर्माणि
न लिम्पन्ति, यथा वा य यत्तुर्भूतगुणा आकाशं न समवयन्ते,
तादृगेवैतत् ।

प्रश्नः १८ ॥ भक्तोषु को वा भक्तो विशिष्यते ?

उत्तरम् ॥ यः भलु स्वात्मानमेव भगवति स्वेमहिम्नि स्वरूपे समर्पयति,
स एव विशिष्टो भक्तिमत्सु । आत्मचिन्तातिरिक्ता नात्मचिन्तायाः
किञ्चिदध्यन्तरमप्रदायात्मनिष्ठा तत्परतैव भगवत् स्वात्मसमर्पणं
नाम । भगवतिसमर्पितं सर्वमपि भरन्यासं स य संवडति ।
पारमेश्वरी कायनशक्तिः कार्यजातं सर्वं निर्वडति । तत्र भरन्यास
पुरस्सरे तदधीनतास्थितिं विहाय “ एव कर्तव्यं, मनेवं कर्तव्यं
” इत्येवं नस्सन्तत चिन्तया किं ? धूमशकटे सकलभारवाडिनि
ज्ञाते सति तदारुण्य गच्छद्भिरस्माभिस्स्वकीयमल्पमपि भूतं तत्रैव
प्रक्षिप्य सुप्तेनावस्थातुमशक्नुवद्भिरस्तन्भूतं तत्रापि स्वशिरसि समुद्भूय

કિમર્થં દુઃખમનુભોક્તવ્યમ્ ?

પ્રશ્ન: ૧૯ ॥ વૈરાગ્યં નામ કિમ્ ?

ઉત્તરમ્ ॥ સર્વેષામપિ સહુલ્યાનામુત્પત્તિસ્થાન એવાડડત્યન્તિક વિનાશ સમ્પાદનમેવ વૈરાગ્યં ભવતિ । જલધિજઠરગતં મુક્તાકૃલં ગૃહીતું, કટિતટે કિમપિ શિલાખણં સમાબદ્ધ્ય, જલધિજઠર- મનુપ્રવિશ્ય, યથા લોકે તદુપલભ્યતે, તથા મુમુક્ષવોડપિ વૈરાગ્યાદિ સાધનસમ્પત્યા સ્વયમેવ સ્વાન્તરમનુપ્રવિશ્ય સ્વાત્મમુક્તાકૃલ- મુપલભેરન્ ।

પ્રશ્ન: ૨૦ ॥ ઈશ્વરેણ ગુરુણા ચ જીવા મોચયિતું શક્યન્તે વા ?

ઉત્તરમ્ ॥ ઈશ્વરો ગુરુશ્ચ મોક્ષોપયોગમાર્ગપ્રદર્શકાવેવ । ન ખલુ સ્વયમેવ જીવાન્મોક્ષં પ્રાપયતઃ । ઈશ્વરો ગુરુશ્ચ ન પરસ્પરં વસ્તુતો ભિન્નો । વ્યાઘ્રમુખપતિતં પ્રાણિજાતં યથા નિર્જીવં ભવતિ, તથાડડચાર્યાનુગ્રહ- દૃષ્ટિનિપતિતસ્સર્વોપિપ્રાણી, નિર્જીવામૃતીભાવસમ્પાદનેન સંરક્ષ્યત એવ, ન સ જીવં પરિત્યક્ષ્યતે । સર્વોડપિ જીવસ્સ્યેન પૌરુષેણ પ્રયત્નેન સર્વેશ્વરેણ ગુરુણા વા સન્દર્શિતે સમ્યગ્દર્શનમાર્ગે સાવધાનતયા પ્રવૃત્તિ સમ્પાદ્ય મુક્તિ પ્રાપ્તમર્હતિ । સ્વેન જ્ઞાનચક્ષુષા સ્વમાત્માનં સ્વેનૈવ જ્ઞાતું શક્યતે । કથં ખલુ પરેણ જ્ઞાતું શક્યતે । ન હિ રામસ્વમાત્માનં રામ ઇતિ જ્ઞાતુમાદર્શમન્યમપેક્ષતે ।

પ્રશ્ન: ૨૧ ॥ મુક્તિકામસ્ય પુંસઃ (પ્રપગ્ય) તત્ત્વવિચારોપ્યાવશ્ય કો વા ?

ઉત્તરમ્ ॥ યથા દૂરતઃ પરિત્યાજ્યસ્યાવકરનિકરસ્ય વિપરિઘટ્ટનેન ન કિમપિ પ્રયોજનં દૃશ્યતે, તથા સ્વાત્માનં વિવિદિષુરપિ પુમાન્ સ્વાત્મસ્વરૂપાવારકાનીમાનિ તત્ત્વાનિ દૂરતોડપરિત્યજ્ય, તાનિ કિયન્તિ, તેષાં ગુણાશ્ચ કીદૃશ ઇતિ તેષાં પરિગણનેન વા વિચારેણ વા ન કિમપિ કૃલમસ્તિ । અતશ્ચ પ્રપગ્યસ્સર્વોડપિ સ્વપ્રસમાનસ્વભાવ ઇતિ મુમુક્ષિભિર્નિર્ણૈતવ્યમ્ ।

પ્રશ્ન: ૨૨ ॥ જાગ્રતઃ સ્વપ્રસ્ય ચ પરસ્પરં ભેદો ન કિમ્ ?

ઉત્તરમ્ ॥ જાગ્રદીર્ઘકાલં, સ્વપ્નઃ ક્ષણિક ઇતિ દીર્ઘત્વ ક્ષણિકત્વ ભેદં વિના નાન્યો ભેદોસ્તિ । જાગ્રતિ જાતા વ્યવહારા યથા સત્યાઃ પ્રકાશન્તે, તથૈવ સ્વપ્નેડનુભૂયમાનાસ્સર્વે વ્યવહારાશ્ચ તત્કાલે સત્યાસ્સન્દૃશ્યન્તે । કિન્તુ સ્વપ્ને જાગ્રદ્દેહભિન્ન દેહં મનો

गृह्णाति । जगत्स्वप्नयोर्द्वयोरपि विज्ञानानि, ज्ञेय नामरूपाणि
य युगपदाविर्भवन्ति ।

प्रश्नः २३ ॥ मुमुक्षूणां शास्त्रपठनेन किमपि प्रयोजनमस्ति वा ?
उत्तरम् ॥ शास्त्रेषु मुक्तिप्राप्तये मनोनिग्रहस्यैवोपाय- तथोपदेशेन,
“ तेषां मनोनिग्रहोपाय प्रदर्शनं एव परमं तात्पर्यम् ” इति
सिद्धान्ततत्त्वे (गुरुमुभात्) अवगते सति बहुशास्त्राभ्यास
परिश्रमेण न किञ्चिदस्ति प्रयोजनम् । स्वमनोनिग्रहार्थं
स्वयमेव स्वस्मिन्स्वात्मानं “ कोडडम् ” इति विचारं विधाय, कथं
बहुशास्त्रविचारेण मनोनिग्रहस्युल्लो भवति ? एवं स्वेनज्ञानयक्षुषा
स्वस्मिन्स्वयमेव लयवगन्तव्यम् । एवं य पञ्चकोशान्तरवभासते ।
शास्त्रग्रन्थाश्च पञ्चकोशबाह्यस्था भवन्ति । तस्मात्पञ्चकोशानपि
“ नेति नेतीति ” निषिद्धान्वेष्टव्यस्स्वात्मा शास्त्रेष्वन्वेषणेन
कथं ज्ञातुं शक्यते ? अतश्शास्त्रार्था वृथैव । अभ्यस्तमपि
शास्त्रमपि कस्मिंश्चित्कालविशेषे विस्मरणीयतामियादेव ।

प्रश्नः २४ ॥ किं सुषुम् ?

उत्तरम् ॥ आत्मस्वरूपमेव सुषुम् भवति । सुषुप्त्यात्मस्वरूपस्य य भेदो
नास्ति । प्रपञ्चवस्तुषु कस्मिंश्चिदपि नास्ति सुषुप्तेशोऽपि । तेभ्यस्सुषुम्
भवतीति वयमविवेकादवगच्छामः । मन आत्मनो बहिरागमनकाले
दुःखमनुभवति । अस्मन्मनोरथ परिपूर्तिसामयेषु सर्वेष्वप्यस्माकं
मनस्स्वयथास्थानं प्राथैवात्मसुषुप्तेवानुभवति । एवमेव सुषुप्ति समाधि
मूर्छासु, षष्टप्राप्तिसमये, अनिष्टवस्तुवियोगक्षणे य मन अन्तर्मुखं
सदात्मसुषुप्तेवानुभवति । एवं मनः आत्मनोबहिरात्मनि य गमनागमने
कुर्वदविश्रान्तं भ्रमति । तरोरधस्थाच्छाया सुषुप्तरी भवति ।
तरोर्बहिः प्रदेशे भानोऽप्या दुःखकरो भवति । बहिरस्सञ्चारी
पथिकः कश्चिच्छायामाश्रित्य शीतली भवति । एवं क्षणं स्थित्वा
पुनरपि बहिर्गत्वा सूर्योष्मणा परिश्रान्तः पुनरपि तरुच्छायां प्राप्य
सुषुप्तमनुभवति । एवं छायातः बहिर्गच्छन्, बाह्याच्छायामागच्छन्
पथिको वर्तते । अयमीदं कुर्वाण एवाविवेकीति गीयते । विवेकी तु छायां
परित्यज्य बहिरैव न गच्छेत् । एवमेव ज्ञानिनो मनोऽपि ब्रह्म कदाचिदपि
न परित्यजति । अज्ञानिनां मनस्तु बाह्यप्रपञ्चे भ्रामं, भ्रामं
दुःखमनुभूय, क्षणकालं ब्रह्म प्राप्य सुषुम् यानुभवति । मन एव

જગત્ । જગતિ તિરોહિતે વિસ્મૃતિં પ્રાપિતે મનસ્સ્વાનન્દમનુભવતિ ।
અતિરોહિતે (ભાતિ) જગતિ મનો દુઃખમનુભવતિ ।

પ્રશ્ન: ૨૫ ॥ જ્ઞાનદૃષ્ટિરિત્યેતત્કિમ્ ?

ઉત્તરમ્ ॥ તૂષ્ણીં સ્થિતેરેવ “ જ્ઞાનદૃષ્ટિ ”રિતિ વ્યવહારઃ ।
મનસસ્વાત્મનિ પ્રવિલાપનમેવ તૂષ્ણીં ભાવાવસ્થા । એવં સ્થિતિરેવ
જ્ઞાનદૃષ્ટિરિત્યુચ્યતે । અન્યાભિપ્રાયાભિજ્ઞતા, ત્રિકાલજ્ઞાતૃત્વં,
દૂરદેશપદાર્થગ્રહણમિત્યેવમાદયો ન જ્ઞાનદૃષ્ટિ પદવ્યપદેશ્યા
ભવિતુમર્હન્તિ ।

પ્રશ્ન: ૨૬ ॥ નિરાશાયા જ્ઞાનસ્ય ચ કસ્સમ્બન્ધઃ ?

ઉત્તરમ્ ॥ નિરાશૈવજ્ઞાનમ્ । નિરાશાડન્યા, જ્ઞાન ચાન્યદિતિ ન ભવતિ ।
એતદ્વયમપિ વસ્તુત એકમેવ । આત્મનોન્યત્ર મનસોડપ્રવૃત્તિરેવ
નિરાશૈતિ નિરુચ્યતે । આત્મનોન્યસ્ય કસ્યચિદપ્રતિભાસ એવ જ્ઞાનમિતિ
વ્યપદિશ્યતે । અન્યત્રાડપ્રવૃત્તિર્વૈરાગ્યમથવા નિરાશા ભવતિ ।
સ્વસ્વરૂપાપરિત્યાગ એવ જ્ઞાનમ્ ।

પ્રશ્ન: ૨૭ ॥ વિચારસ્ય ધ્યાનસ્ય ચ કો ભેદઃ ?

ઉત્તરમ્ ॥ સ્વાત્મનિ મનસો ધારણમેવ વિચારઃ । સ્વાત્મનઃ બ્રહ્મેતિ,
સચ્ચિદાનન્દમિતિ ચ નિરન્તરભાવનં ધ્યાનં ભવતિ ।

પ્રશ્ન: ૨૮ ॥ મુક્તિઃ કા ?

ઉત્તરમ્ ॥ બદ્ધઃ અહં ઇતિ વિચારેણ સ્વયથાર્થસ્વરૂપં વિદિત્વા
તન્નિષ્ઠતૈવ મુક્તિઃ ।

॥ શુભમસ્તુ ॥

॥ શ્રી રમણાર્પણમસ્તુ ॥

વિ. જગદીશ્વરશાસ્ત્રી ॥

૮-૧૦-૧૯૪૧

http://www.sriramanamaharshi.org/resource_centre/publications/who-am-i-books/

Encoded and proofread by Sunder Hattangadi

Whot Am I ?

pdf was typeset on April 1, 2025

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

